

BENELUX EXPERT MEETING

18.01.2024

DE NATUUR IN HET ONDERWIJS VAN MORGEN!

In samenwerking met

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Inhoudsopgave

1. Introductie.....	2
Verschillende perspectieven op natuur in het onderwijs	2
Opzet van de dag	3
De actieve rollen	3
Sprekers en moderatoren	4
2. Wat nemen we mee naar 18 & 19 juni en daarna?.....	5
3. Dag overzicht.....	6
Jean-Claude Meyer, adjunct-Secretaris-generaal van de Benelux	6
Hak van Nispen	6
3.1. Plenaire spreekmomenten	7
Arjen Wals (Wageningen University & Research)	7
Ariane König (Universiteit van Luxemburg)	7
Anna Vanderveen (Agenda Natuurinclusief)	8
3.2. Werksessies Ronde 1	9
Werksessie Vincent van der Veen (IVN Instituut voor natuureducatie)	9
Werksessie Peter Duifhuis (Universiteit Utrecht)	10
Werksessie Cedric Rykaert (BLES/ Sint Paulus School) en Eef Thoen (Vrijplaats/ Arteveldehogeschool)	11
3.3. Werksessies ronde 2	12
Werksessie Arjen Wals	12
Werksessie Eef Thoen & Thomas Remerie (design Thinking)	13
3.4. Vissenkom	14
Stelling 1: What are key elements/principles of an education system through which the rift between nature and society is closed?	14
Stelling 2: What does the education system need in terms of change? So that it can stimulate the re-evaluation of nature within society.	15
4. Slotwoord en vooruitblik.....	16

1. INTRODUCTIE

De Nederlandse delegatie van de Benelux-werkgroep “*Natuur- en Milieueducatie & Educatie voor Duurzame ontwikkeling / NME & EDO*” organiseert op 18 januari 2024 een bijeenkomst voor beleidsmakers, wetenschappers en leidinggevendenden in Natuur- en milieueducatie (NME). Een tweede bijeenkomst op 18 en 19 juni 2024 is bestemd voor de leidinggevende NME, waarin de uitkomsten van de eerste bijeenkomst wordt vertaald naar een praktische toepassing in hun werk. Het thema van de bijeenkomsten is ‘De Natuur in het onderwijs van morgen’.

Dit verslag dient als werkdocument beschouwd te worden en geeft niet alleen een beeld van de expertmeeting maar ook een basis om naar concrete uitwerking van het onderwerp voor het werkveld te gaan

Verschillende perspectieven op natuur in het onderwijs

In de landen en gewesten van de Benelux worden in het beleid verschillende begrippen gebruikt die een ander perspectief geven op de relatie tussen mens en natuur. Deze perspectieven kunnen elkaar versterken als we natuur willen herwaarderen zodanig dat de waarde van natuur voor samenleving en economie (planet, people, profit) uitnodigt om de natuur te versterken. In zekere zin kan men stellen dat er behoefte is aan een samenleving die ‘nature-based’ is. Fundament daaraan is ‘nature-based’ onderwijs, dit uit zich in de Benelux landen via verschillende wegen.

In Nederland wordt middels onder andere de Agenda Natuurinclusief¹ ingezet op de transitie naar een natuurinclusieve samenleving, waarin natuur de basis vormt voor gezondheid en economie. De focus ligt op tien domeinen, waaronder financiële sector, bouw, landbouw, en onderwijs. Anderzijds in Vlaanderen, staat natuurinclusie als beleidsdoel centraal, met de nadruk op het betrekken van de gehele samenleving bij natuur, vooral binnen het sociale domein.

De andere twee landen tonen andere, minder direct doch verbindende ontwikkelingen binnen het thema: Natuur-inclusie(f). Wallonië, getroffen door overstromingen, zoekt in het onderwijs naar manieren om mensen voor te bereiden op het samenleven met de natuur, waar kennis en aanpassing essentieel zijn. En Luxemburg organiseert een breed klimaatdebat en bereidt een jongerenconferentie voor tijdens de CoP28 in Dubai, waar jongeren een klimaatbestendige toekomst bepleiten².

De perspectieven ‘Natuurinclusief’, ‘Natuurinclusie’, ‘Leven met de natuur’ en ‘Natuur in een veranderend klimaat’ vullen elkaar aan. Als wij het onderwijs richting mee willen geven hoe zij natuur in het onderwijs van de toekomst kunnen verankeren, dan hebben wij als wetenschappers en beleidsmakers de taak om duiding te geven aan natuur in het onderwijs voor morgen.

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/11/03/agenda-natuurinclusief-2-0>

² <https://youth4planet.com/cop28-action/>

Opzet van de dag

Het onderstaande dagprogramma is aangehouden waarin de deelnemers tijdens het pauzemoment konden inschrijven voor een van de volgende werksessies. Hierin is een maximaal aantal per werksessie gehanteerd om zo een goede verdeling over de verschillende sessies te krijgen.

09:00 Inloop

09:30 Welkomstwoord door Jean-Claude Meyer, adjunct-Secretaris-generaal van de Benelux en **algemene inleiding** door Hak van Nispen (SME), dagvoorzitter

09:45 Inleidende academische presentaties

09:45 Arjen Wals, Wageningen University – ‘Built-in’ in plaats van ‘add-on’

10:05 Ariane König, University of Luxembourg – ‘We are systems change’

10:25 Anna Vanderveen, SME – ‘Move from grey to green’

10:45 Koffiepauze

11:00 Werksessies 1, 2 of 3

- *Werksessie 1:* Vincent van der Veen – “De omgeving waarin we leren”
- *Werksessie 2:* Peter Duifhuis – “Professionele ontwikkeling en zijn vaardigheden”
- *Werksessie 3:* Cedric Rykaert – “De betonnen school”

12:30 Lunchpauze

13:30 Werksessie 4 of 5

- *Werksessie 4:* Arjen Wals – “De essentiële kennis”
- *Werksessie 5:* Eef Thoen – “Hoe leren we?”

15:00 Koffiepauze

15:15 Plenaire discussie onder de leiding van Hak van Nispen

De actieve rollen

De Benelux-expertbijeenkomst, in opdracht van het Nederlands ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, wordt georganiseerd door IVN Natuureducatie, Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling (GDO) en MKB. Vertegenwoordigers van deze organisaties zijn:

- Sylvia Spierts-Brouwer | +31 6 15529163 | s.spierts-brouwer@ivn.nl | organisatie
- Hak Van Nispen | +31 6 24215099 | nispen@sme.nl | dag voorzitter
- Thijs van der Meulen | +31 6 41612257 | meulen@sme.nl | organisatie

Sprekers en moderatoren

Op de dag zelf worden verschillende sprekers en moderators uitgenodigd om begeleiding en input te leveren tijdens de bijeenkomst. Hieronder volgt een overzicht.

spreker	Rol en focus
Anna Vanderveen	Plenaire spreker: 'Move from grey to green'
Arjen Wals	Plenaire spreker: 'Built-in' in plaats van 'add-on'
Ariane König	Plenaire spreker: 'We are systems change'
Vincent van der Veen	Werk sessie 1: De omgeving waarin we leren
Peter Duifhuis	Werk sessie 2: Professionele ontwikkeling en zijn vaardigheden
Cedric Rykaert	Werk sessie 3: De betonnen school
Arjen Wals	Werk sessie 4: De essentiële kennis
Eef Thoen	Werk sessie 5: Hoe leren we?

Moderator	Rol
Hak Van Nispen	Dagvoorzitter & moderator plenaire discussie
Thijs van der Meulen	Moderator Werk sessie 1: De omgeving waarin we leren
Jean Eigenman	Moderator Werk sessie 2: Professionele ontwikkeling en zijn vaardigheden
Machtelijn Brummel	Moderator Werk sessie 3: De betonnen school
Sylvia Spierts-Brouwer	Moderator Werk sessie 4: De essentiële kennis
Thijs van der Meulen	Moderator Werk sessie 5: Hoe leren we?

2. WAT NEMEN WE MEE NAAR 18 & 19 JUNI EN DAARNA?

Zoals gesteld, de Benelux expertmeeting is tweedelig. Het eerste gedeelte heeft op 18-01-2024 plaats gevonden. Op 18 en 19 juni zal er een vervolg tweedaagse plaatsvinden waarin wij tezamen met de NME leidinggevenden een praktische toepassing ten behoeve van 'natuur-inclusiviteit' zullen bewerkstelligen. Ter voorbereiding op de tweedaagse nemen we de onderstaande punten mee van de succesvolle dialoog in Brussel.

1. Vanuit Natuur- en milieueducatie/ Educatie voor Duurzame ontwikkeling (NME/EDO) is het onze taak om natuur, milieu en duurzaamheid in te bedden in goed onderwijs. Het dichten van de kloof tussen natuur en samenleving is niet de taak van het onderwijs en daarmee ook niet van NME/EDO. Wel wordt erkend dat het onderwijs hier een belangrijke schakel is.
2. Vanuit onze intrinsiek en ideëel gedreven motivatie willen wij wel meer aandacht vragen voor natuur, milieu en duurzaamheid bij jongeren. De manier waarop is echter zeer relevant: voor het onderwijs moet het integraal/ systemisch verankerd zijn en niet weer iets extra's ('*Built in*' in plaats van '*Add on*').
3. Natuur, milieu en duurzaamheid zijn voor ons vanuit NME/EDO een doel, voor het onderwijs is het één van de leerdoelen, daarnaast is het voor het onderwijs een instrument om het leren van kinderen effectiever te laten zijn. Leren in, met, van en als natuur zorgt ervoor dat we integraal leren met een meervoudige opbrengst.
4. Buiten leren en leren in een betekenisvolle leefomgeving verbindt het formeel leren met informeel leren. Naast kwalificatie gericht op diploma's biedt buiten leren meer mogelijkheden om bij te dragen aan de socialisatie en persoonsvorming van jongeren.
5. Het creëren van initiatieven in en rond de school draagt bij aan het anders leren. Zo zijn speel-, leer-, en leefplaatsen een mogelijkheid om het buitenleren in een buitenlokaal in te vullen, en het kan een aanjager zijn om met een *whole school approach* de hele school te helpen veranderen naar een duurzame school. (Een stenen schoolgebouw met schoolplein is een 'verborgen curriculum' wat wij de jongeren meegeven, als we het omdraaien naar een groene leefomgeving dan geven wij de kinderen dat mee als hun 'normaal').
6. Het toewerken naar integraal en systemisch onderwijs waar NME/EDO in is verankerd (natuurinclusief onderwijs), waarbij kinderen en jongeren in een betekenisvolle leefomgeving leren, zorgt voor een andere leeropbrengst en een andere school. Het vergt nieuwe competenties en aanpakken van het werkveld NME/EDO om de scholen hierin te ondersteunen.

Zoals gesteld, op 18 en 19 juni (2024) zal de expertmeeting een vervolg krijgen. De tweedaagse zal op de Avans Hogeschool in Breda, Nederland plaatsvinden. Gedurende deze 2 dagen zullen we een slag richting de praktijk slaan op basis van hetgeen in Brussel besproken is.

3. DAG OVERZICHT

Het volgende hoofdstuk geeft, zoals de titel suggereert, een overzicht van datgeen wat er besproken is. Bij zowel de plenaire spreekmomenten als de workshops is een presentatie gebruikt. Deze kan zijn terug te kijken door de volgende QR-code te scannen. De link leidt naar de website van SME, waar een overzicht van presentaties te vinden is. De titel bevat de naam van de spreker plus, als van toepassing, het workshop nummer. Voor de lezer online: <https://sme.nl/benelux-conferentie>

Let op, het overzicht wat in dit verslag gegeven is omvat een samenvatting van de spreek- en werkmomenten. Dit kan ertoe leiden dat sommige presentaties slides niet direct terugkomen in het verslag.

Jean-Claude Meyer, adjunct-Secretaris-generaal van de Benelux

“Een gezond milieu is de garantie voor onze levenskwaliteit! Dit is de eerste zin van het hoofdstuk *“Milieu, biodiversiteit, klimaat en hernieuwbare energie”* van het regeerakkoord 2023-2028 van de nieuwe Luxemburgse regering. Als u onder dit hoofdstuk kijkt, vindt u een subhoofdstuk met de titel *“Bewustmaking van klimaat- en milieubescherming”*, waaruit ik u een geselecteerd fragment zal voorlezen: ***“Milieueducatie en educatie voor duurzame ontwikkeling zouden een integraal onderdeel moeten zijn van het schoolprogramma in zowel het basis- als het voortgezet onderwijs. Het doel van deze onderwijsbenaderingen is om kinderen en jongeren al op jonge leeftijd aan te moedigen tot een verantwoordelijke houding ten opzichte van het milieu en natuurlijke hulpbronnen door passende kennis bij te brengen. Bovendien zullen natuurgerelateerde educatieve activiteiten op een gerichte manier worden bevorderd, zodat kinderen en jongeren actief de grondbeginselen van het natuurlijke leven kunnen ervaren”***. Ik denk dat dit fragment alleen al aantoont hoe relevant het onderwerp van deze studiedag is, in ieder geval voor Luxemburg. En ik hoop dat de regeringen die waarschijnlijk eerst in Nederland en daarna in België zullen worden geïnstalleerd, ook bijzondere aandacht aan dit onderwerp zullen besteden, want volgens mij is er geen transitie mogelijk zonder burgers (inclusief politici) die opgeleid zijn en zich bewust zijn van deze kwesties. “Denk groen” zou ieders reflex moeten zijn!”

Hak van Nispen

De ontkoppeling van mensen van de natuur is schrikbarend, de natuur wordt in veel gevallen alleen nog als een decor gezien in plaats van dat de natuur een randvoorwaarde is voor ons bestaan, sterker nog wij zijn natuur. De manier waarop wij de aarde en natuur uitputten vraagt om nieuwe natuur- en milieueducatie (NME)/ Educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO). We kunnen niet volstaan met een leuke les of activiteit van de docent aardrijkskunde, want als de bijvoorbeeld leerkracht van economie er niets mee doet dan zijn de geleerde lessen snel vergeten, het moet ingebed zijn in alle lessen en in de hele school, in plaats van iets extra's. We doen het samen!

Vandaag praten wij als experts vanuit wetenschap en beleid over het thema ‘natuur in het secundair onderwijs van morgen’. De oogst van vandaag vormt input voor de vervolgonferentie in juni 2024 met de praktijkexperts in NME/EDO.

3.1. Plenaire spreekmomenten

Arjen Wals (Wageningen University & Research)

Onderwijs mag geen verlengstuk worden van de globaliserende economie. Daarvoor is het niet bedoeld. Onderwijs moet bijdragen aan competenties, sociale arrangementen en persoonsvorming die (jonge) mensen in staat stellen om gelukkig te kunnen worden zonder dat dat ten koste gaat van anderen, andere soorten en toekomstige generaties. Dat lukt niet door ieder maatschappelijk vraagstuk of iedere SDG leeg te storten op scholen met het verzoek: doe hier iets mee! Het is onhoudbaar om steeds meer jassen aan de kapstok genaamd 'onderwijs' te hangen, op een gegeven valt deze om. In tegendeel, dit vraagt om een integrale 'whole school' benadering: minder ad hoc en minder hokkerig. De leefwereld en de leefomgeving van de leerling staat hierin centraal maar altijd in relatie tot natuur, plek en de grotere wereld. Dit vraagt om een veelheid aan nieuwe leervormen, een school waarin duurzaamheid gezamenlijk wordt vormgegeven en doorleefd, goede relaties met de omgeving, een veelheid aan relationele leervormen (ontdekkend, leren, sociaal leren, citizen science) samen en aandacht voor de professionele competenties van de staf om dit alles mogelijk te maken.

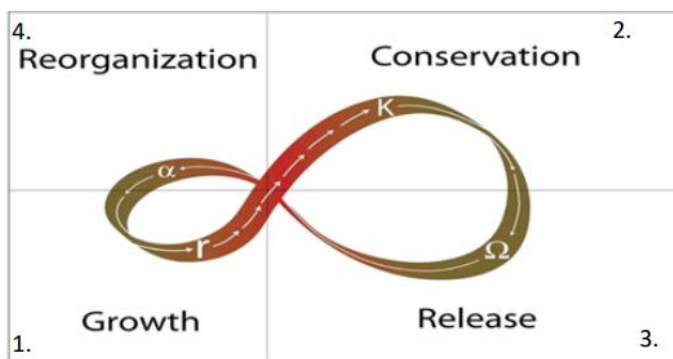

Figure 1: The Whole School Approach Flower Model with its 6 key components (Wals and Mathis, 2022)

Ariane König (Universiteit van Luxemburg)

De gecombineerde gevolgen van de massa-extinctie van soorten en klimaatverandering, evenals de repercussies op het menselijk welzijn, vragen om een dringende en diepgaande systemische verandering. Het eenvoudigweg verminderen van de schade die we veroorzaken is niet langer voldoende, we moeten ons bezighouden met regeneratieve activiteiten.

Deze presentatie onderzocht eerst de vraag: *Wat kunnen we leren van onderzoek naar sociaal-ecologische systemen over hoe scholen effectief kunnen bijdragen aan systeemverandering?* Onderwijs speelt een cruciale rol bij het loslaten en herorganiseren van het systeem, met name via 'sociaal leren', dat mensen betreft en

Lance Gunderson & C.S. Holling, 2001

hen aanmoedigt tot het nemen van lokale acties. Dit benadrukt het belang van aandacht voor socialisatie en de vorming van het individu wat betreft kritisch denken en zelfs het bevorderen van het vermogen om lokale acties te ondernemen, evenals het overtreden van bestaande regels en instellingen om ruimte te maken voor het creëren van nieuwe. Zoals Lance Gunderson en C.S. Holling in 2001 visualiseerden, het systeem wordt geconserveerd en moet worden losgelaten.

In het onderwijs is alleen kwalificatie niet langer voldoende. Door het belang van onderwijs in systeemherorganisatie te erkennen, zouden scholen ook hun maatschappelijke rol ten opzichte van bewoners kunnen opeisen. Dit leidt tot integraal/transdisciplinair leren, plaatsgebonden leren en exploratief leren.

Vervolgens werden twee casestudy's gepresenteerd: één over een school, waarin een participatief planningsproces werd uitgevoerd om de school te ontwikkelen als een centrum voor plaatsgebonden experimenten en systemisch leren met betrokkenheid van buurten.

De tweede casestudy presenteerde het burgerwetenschapstool WaterLinX en onderzocht het potentieel van burgerwetenschap die wordt uitgevoerd in en met scholen om leerervaringen te gebruiken die zijn ingebed in het curriculum en betrekking hebben op de verkenning van lokale omgevingen door studenten en hun families, om bewijs te co-creëren voor beleid en praktijk en een proces te sturen voor participatief onderzoek voor sociaal leren. Op deze manier zouden scholen ook een motor kunnen worden voor het creëren van nieuwe vensters van milieuaansprakelijkheid op een manier die zelfs bewijs kan produceren voor beleidsvorming en het informeren van praktijken op grotere schaal.

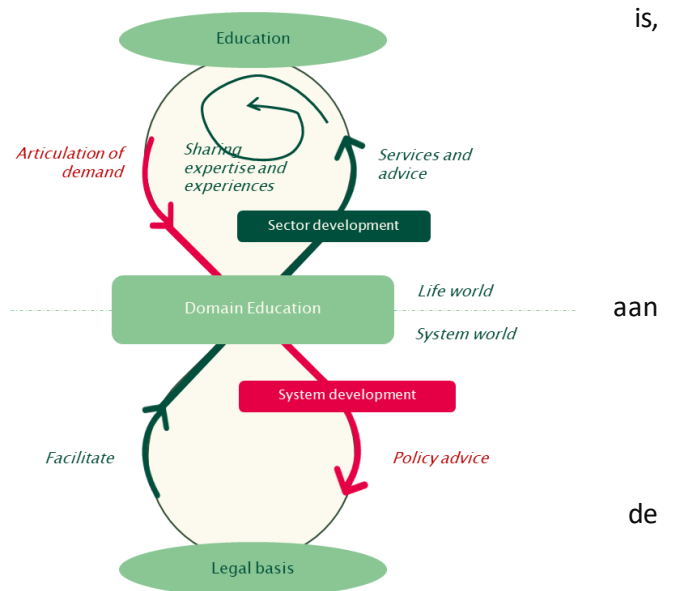
Wanneer bewoners en studenten gegevens verzamelen en invoeren voor onderzoek, beginnen ze aan een pad van groter inzicht, kennis en begrip samen. En van begrip opent het pad naar verbetering. Als je je ogen en je hart opent, gaat het verder dan alleen natuur.

Anna Vanderveen (Agenda Natuurinclusief)

Anna opent ons eerst de ogen met een kunstwerk van Jan Fabre op de markt in Leuven (beeld opnemen). Een naald met een gespietste kever, een harde interactie van mens en natuur. Natuur is om ons heen en wij zijn natuur. We hebben natuur nodig. In welke vorm en op welke manier dan ook.

Dat is ook het vertrekpunt van de Agenda Natuurinclusief: wij zijn natuur. De Agenda Natuur inclusief kent 10 domeinen, waaronder landbouw, gezondheid, financiën, bouw en onderwijs. Op de 10 domeinen werken overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties en onderwijs samen aan ontwikkeling en invulling daarvan. Anna is domeintrekker onderwijs. Het domein Onderwijs neemt het leven, samenleven en de wereld als vertrekpunt voor onderwijzen en leren. Verbondenheid, vertrouwen, diversiteit, wederkerigheid en gelijkwaardigheid: dat zijn waarden en principes waarop domein Onderwijs voortbouwt. Deze principes helpen om goed te (leren) zorgen voor onszelf, voor elkaar en voor de wereld om ons heen. Zowel in privé als in professionele sferen. De ontwikkeling van een natuurinclusieve grondhouding biedt de basis voor duurzame ontwikkeling.

Het is krachtig dat de Agenda niet van de overheid maar van de samenleving. Het domein werkt vanuit een onafhankelijke rol aan twee sporen: sectorontwikkeling en systeemontwikkeling. Sectorontwikkeling gaat over alle ontwikkeling in scholen, onderwijsinstellingen en maatschappelijke organisaties binnen bestaande wet- en regelgeving. Daarnaast werkt het domein systeemontwikkeling: het bevorderen van de 'vruchtbare bodem' en de institutionele basis waarop gebouwd wordt. Dat is sterk landafhankelijk, maar wat de Benelux-landen in ieder geval delen, is het internationaal verdrag van rechten van het kind³ uit 1989. In artikel 29 is aangegeven dat het kind recht heeft op een natuurlijke omgeving en dat het kind deze voor fysieke en mentale ontwikkeling moet kunnen benutten. Als je dit doel van onderwijs verder afpelt, komen heel veel onderdelen van een *whole school approach* in beeld. In opdracht van de Agenda Natuurinclusief is een theoretische basis gelegd wat natuurinclusief onderwijs dan zou kunnen inhouden. Daar is een praatplaat uit voortgekomen (beeld opnemen) waarin in ieder geval fysieke, cognitieve, spirituele, emotionele en actiegerichte ontwikkeling aan de orde komen. Het gaat dan ook om leren in, van en met de natuur en omdat wij zelf als mens deel zijn van de natuur ook om leren als natuur.

Domein onderwijs richt zich op de actielijnen (1) 'onderwijs in ontwikkeling'; (2) 'natuurinclusief burgerschapsonderwijs', (3) 'onderwijs voor een natuurinclusieve arbeidsmarkt', (4) 'natuurinclusieve onderwijsomgeving' en (5) 'ondersteuningsstructuur natuur- en duurzaamheidseducatie'. De laatste actielijn is vooral waarvoor we vandaag bijeen zijn; wat kunnen we als ondersteunende organisaties voor het onderwijs betekenen als we deze grotere visie op (natuurinclusief) onderwijs als vertrekpunt nemen?

3.2. Werksessies Ronde 1

In het verlengde van de drie plenaire sprekers hebben er werksessies plaatsgevonden. Hieronder volgt het verslag van de eerste ronde werksessies van: Vincent van der Veen, Peter Duifhuis, en Cedric Rykaert.

Werksessie Vincent van der Veen (IVN Instituut voor natuureducatie)

Het onderwijs systeem in Nederland heeft enkele indrukwekkende cijfers. In Nederland zijn er ongeveer 67.000 basisscholen, 1,3 miljoen kinderen en 130.000 docenten. Gedurende een periode van 8 jaar (basisschool), doorlopen leerlingen gemiddeld 7.520 lessen. Van al deze 'les uren' is slechts 1% van die tijd gewijd aan buiteneducatie.

³ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

Dit staat in schril contrast met het feit dat natuur een essentiële rol speelt in de ontwikkeling van gezonde, creatieve en gelukkige kinderen. Natuur wordt vaak beschouwd als een "superdrankje" voor het welzijn van kinderen, en er is een groeiende erkenning van het belang om natuurlijke elementen in het onderwijs op te nemen. Daarom stelt Vincent (vanuit IVN) ten doel om elke school binnen één schoolgeneratie te voorzien van een gezond en groen schoolplein.

Dit initiatief benadrukt het belang van een directe relatie tussen kinderen en hun omgeving, waarbij de natuurlijke wereld een integraal onderdeel wordt van het dagelijkse leerproces.

Een opkomend concept dat aandacht krijgt in het onderwijs is natuurintelligentie, afgekort als NQ. Het is een multidimensionaal begrip dat de menselijke vermogens omvat om op cognitieve, emotionele en spirituele wijze verbinding te maken met de natuur. Deze verbinding wordt niet alleen gezien als gunstig voor het individuele welzijn, maar ook voor het behoud van de natuur en het milieu als geheel. Een win – win dus.

Onderzoek naar de natuurintelligentie van schoolkinderen, zoals uitgevoerd door Agnes van den Berg, richt zich op de betrokkenheid van jongeren bij de natuur en de daarmee samenhangende basisvaardigheden. Dit onderzoek draagt bij aan een groter begrip van hoe kinderen kunnen profiteren van interactie met de natuurlijke wereld en hoe het onderwijs hierop kan inspelen om de ontwikkeling van kinderen te bevorderen en te verrijken.

Wat nemen we mee?

- De Buitenruimte moet een oefenruimte voor leerlingen (en docenten) worden waarin men zich ontwikkelt. Er mogen dus fouten gemaakt worden.
- Met buitenruimte moeten we verder kijken dan het schoolplein. Welke plekken en mogelijkheden worden er gevonden als we de 'omheining van de school' doorbreken?
- Binnen de omgeving kunnen er ook andere les-aanbieders zitten die een bijdrage aan het ontwikkel proces van de leerlingen kunnen geven. Dit kan ontzorgend voor de docenten zijn maar ook extra motiverend voor de leerlingen.
- Het gaat veel vragen van docenten (en docenten opleiders) opdat er meer gebruik gemaakt wordt van de buitenruimte. Docenten moeten eigenaarschap gaan ervaren van dergelijke nieuwe didactiek.
- Buitentijd is niet gelijk aan pauzetijd.

Werkessie Peter Duifhuis (Universiteit Utrecht)

Veel docenten, en docenten in opleiding, staan gemotiveerd klaar om de verduurzaming van het onderwijs in transitie te helpen. Echter, het afstappen van gewoontes en de normale gang van zaken is vaak lastig. Soms is het onbekend waar men moet of kan beginnen. Nu zijn er de 'Green competences' die hier richting aan geven, maar de daadwerkelijke stappen vergen toch ondernemende docenten. Peter stelde de volgende vraag centraal in zijn werksessie: Hoe kunnen we docenten dusdanig in hun kracht zetten, zodat zij verandering (dus verduurzaming) teweeg kunnen brengen?

Met de input van zijn leerlingen (docenten in opleiding) heeft hij in beeld gebracht welke voor- en nadelen er spelen onder de docenten. Tijdens de werksessie zijn vier intenties richting de 'drempels in de weg van verduurzaming' uitgelicht. Deze omvatte onder andere de behoefte aan actie gericht onderwijs en de (verwachte) neutraliteit in de houding van de docent.

Nu liggen hier verschillende gedachten onder. En, uiteraard, wordt erkend dat ieder gedachtegoed voort vloeit uit verschillende ervaringen die worden opgedaan.

Afsluitend kunnen er een aantal zaken meegenomen worden:

1. Een positieve impact op de samenleving is voor veel studenten een motivatie tot verduurzaming.
2. Er zijn veel docenten die zich als niet competent genoeg zien, om effectief aan duurzaamheid te doen.
3. Er wordt een redelijke associatie getrokken tussen 'actie gericht leren' en activisme. Op zijn beurt wordt activisme gekoppeld aan indoctrinatie.

Bovenaande punten lijken echter verholpen te kunnen worden door de studenten:

1. Ervaring op te laten doen met sociaal wetenschappelijke problemen.
2. Ervaring op te laten doen met nieuwe les methodieken.
3. Veel samen te werken met leerlingen.

Wat nemen we mee?

- Het docent zijn behoeft een nieuwe mate van herwaardering in de maatschappij.
- Docenten moeten in hun kracht worden gezet om verandering teweeg te kunnen brengen. Hierin wordt erkend dat zij ook standpunten en visies hebben.
- De docent is niet zo zeer een onderwijzer maar een begeleider/ coach voor het leertraject van de leerling.
- De docent en de leerling heeft meer baat bij projectmatig- en interdisciplinair werk.
- Ouders van leerlingen moeten actiever gaan bijdragen aan het leertraject van de leerlingen waarin de docent aanstuurt.
- Docenten zoeken vaak ontzorging. Hier moet op ingespeeld worden.

Werkessie Cedric Rykaert (BLES/ [Sint Paulus School](#)) en Eef Thoen (Vrijplaats/ Arteveldehogeschool)

Cedric is als enthousiaste docent op de basisschool: Sint Paulus School in Kortrijk met duurzaamheid aan de slag gegaan. Zonder het te weten is hij aan de Whole School Approach gaan werken. Vanuit het streven de beste school ter wereld te worden zijn veranderingen ingezet. Het schoolplein is ene buitenlokaal geworden wat ook echt zo gebruikt wordt. En dan is een buitenlokaal opeens veel goedkoper om te realiseren dan een nieuw gebouw. Cedric heeft dat niet alleen gedaan, hij werd door ouders, mede leerkrachten en leerlingen gesteund en samen hebben zij bestuur en gemeenten overtuigd. Het groene schoolplein draagt er nu aan bij dat kinderen naar school willen en dat zonder belemmeringen kunnen beleven en ervaren. Het bewustzijn groeit over wat er speelt en de koppeling met bijvoorbeeld gezond eten of klimaat wordt gelegd. Leerlingen leren beter en er wordt minder gepest en zij leren andere vaardigheden en kennis impliciet aan. Voor de hele school stimuleert het tot actie. Het heeft geleid heeft tot heel andere werkgroepen dan voorheen, veel fundamenteler dan het organiseren van het jaarfeest alleen. Lesmaterialen die zij ontwikkelen worden vrij via de website gedeeld⁴ Het schoolplein kan op afspraak gebruikt worden door de ouders en omwonenden voor feestjes en activiteiten en dat versterkt de binding en het is voor hen veel leuker en goedkoper dan een andere locatie.

⁴ <https://sintpaulus.com/category/lesfiches-outdoor-learning/loose-parts-play/>

Begeleiding werd ook gegeven vanuit de Arteveldehogeschool en dat heeft ertoe geleid dat zij samen *Buiten leren en spelen* (BLES⁵) hebben opgericht om scholen die ook willen vergroenen en verduurzamen te helpen tegen lage kosten. Zij ondersteunen basis- en voortgezet onderwijs scholen bij de vergroening en het proces.

Bestuur en gemeente overtuigen was lastig want er moest veel geld vrijkomen en het moest echt anders worden. Met argumenten als de kosten van een nieuw klaslokaal bouwen versus een buitenlokaal en dus andere formuleringen die passen bij de beelden van gemeente en bestuur is dit toch gelukt. Ook niet alle leraren en ouders waren meteen overtuigd, dat gaat geleidelijk. De kinderen raken enthousiast en zij zijn de beste ambassadeurs voor hun school. Af en toe waardering met een prijs of een krantenartikel of een gezamenlijke Eco-code-rap helpt daarin mee. Zelfs kleine ludieke acties als de wedstrijd tussen klassen wie de grootste tomaat kweekt blijkt versterkend te werken. En ouders doen op verschillende manieren mee, bijvoorbeeld vinden sommige ouders het leuk om data te verzamelen.

Wat nemen we mee:

- Duurzaamheid leuk is en in het systeem van de school geborgen moet worden ('built in'). Het van belang is dat wat we doen vast gelegd wordt in visie en curriculum.
- verandermomenten kunnen gepakt worden zoals het noodzakelijk herstel van riool en drainage. Als je zo kan mee koppelen dan kan het snel gaan.
- Training/coaching van bestaande en nieuwe docenten en staf is een continu aandachtspunt om de energie erin te houden
- Er tijd is voor professionalisering, vooral leren en kijken bij elkaar zoals andere scholen is erg voedend. Doe dat samen met de kinderen (je beste ambassadeurs)
- Pedagogisch het belang van informeel leren en spelen erkend wordt. We vergeten vaak het belang en de waarde van spelen. Het leidt tot andere opbrengsten (motoriek, samen spelen, ontdekken, leerprestaties etc). Niet alles hoeft gemeten te worden (*'niet alles van waarde is meetbaar en niet alles wat je meet heeft waarde'*). Maar sommige dingen kan je wel meten zoals kijken hoe vaak kinderen een bepaald gedrag laten zien.

3.3. Werksessies ronde 2

Werksessie Arjen Wals

Het huidige economische systeem wordt vaak beschouwd als disfunctioneel en gewetenloos, met ingrijpende ecologische en sociale gevolgen. Er is een hang naar de 'basics' en het meetbare, maar is deze drang te sterk? De verbinding met technologie lijkt vaak sterker dan die met de omgeving en de natuur, wat kan leiden tot oneerlijke concurrentie.

Hoewel tegenbewegingen langzaam op gang komen, rijst de vraag of deze ook in het onderwijs merkbaar zijn. Het ontwikkelen van een moreel kompas, duurzaamheidscompetenties, nieuwe pedagogisch-didactische aanpak en concrete handelingsperspectieven wordt als essentieel beschouwd. Systemische problemen vragen om systemische oplossingen, zoals de 'whole school approach', die als voorbeeld kan dienen in het onderwijs.

⁵ <https://blesland.be>

Binnen de duurzame transitie staat het curriculum onder druk, welke kennis en vaardigheden dienen leerlingen op te doen en welke is overbodig? Met name hier zien we een 'add-on' trend, althans dat wordt veelal gesteld. Arjen Wals stelt dat dit niet hoeft te zijn.

Scholen hebben inspraak in het curriculum en kunnen zich verbinden met belangrijke opkomende duurzaamheidsthema's vanuit zowel disciplinaire (de reguliere vakken) als interdisciplinaire perspectieven. Er is ruimte en vrijheid om een meer gelokaliseerd, op de plaats gebaseerd en gezamenlijk gecreëerd 'parallel curriculum' te creëren. Een curriculum dat ruimte biedt voor alternatieve vormen van pedagogiek en leren om mee te experimenteren.

Wat nemen we mee?

- Het onderwijsvraagstuk mag wellicht complex gemaakt worden.
- Hierin moeten thema's aangereikt worden maar niet gepusht, ten doel staan een systemische verandering van het onderwijs en dus hoe wij leren.
- Het curriculum is niet zo vast- en dicht getimmerd als dat doorgaans wordt gedacht.
- We spreken niet van een schoolplein maar van een speel-, leer-, en leefplaats.
- De docent dient een rol als 'change-agent' te vervullen. Deze moet hij/ zij kunnen pakken en vervullen.

Werkessie Eef Thoen & Thomas Remerie (design Thinking)

Het leerproces van de leerling omvat contact momenten met verschillende actoren die invloed uitoefenen op het proces. Zo onderscheiden Eef en Thomas, vanuit hun rol bij Vrijplaats (Artevelde University College), 5 verschillende actoren die leren. Deze zijn de studenten, coaches, jongeren, onderwijzers en externen. Allen hanteren en vergen een andere manier van leren. Daarbij komt ook nog de koppeling naar de omgeving waarin het leren plaatsvindt. Een buitenplaats vraagt andere pedagogiek en didactiek dan een klassiek leslokaal.

Aansluitend is er ook nog de erkenning dat ieder kind op zijn of haar eigen manier en tempo leert. In relatie tot de natuur als leeromgeving, is herwaardering een kernwoord. Echter, een waarde toekennen aan iets is geen vaststaand gegeven. Het vormgeven van betekenisgeving zal dus altijd in dialoog gebeuren en is gekoppeld aan emoties, kennis en vereist specifieke vaardigheden van omgaan met verschillende meningen, inzicht in systemen en actievaardigheden, om dit proces van betekenisgeving vorm te (blijven) geven.

Vrijplaats hanteert het concept van 'design thinking' als onderlegger voor het leerproces. Met design thinking wordt bedoeld dat, door het verbreden en versmallen van de scope, er ontwikkeld en getest wordt. Met andere woorden, design thinking stimuleert 'navragen en vormgeven'. Hierin staat de docent als coach centraal. Zo stellen Eef en Thomas dus dat het leerproces een inwendige ontwikkeling beslaat die door een docent gefaciliteerd wordt. Hierin staan, voor de docent, de vragen: "Wie ben ik?" en "wat doe ik?" centraal.

Wat nemen we mee?

- Leren gebeurt als collectief, dus docent en leerling. Vanuit hier behoren leerlingen inspraak en reflectie te hebben op de leermethodes.
- Leerlingen moeten zich toegerust voelen om zich uit te spreken.
- Goede verandering vraagt tijd. Neem deze dan ook.
- In de lijn met de principes van 'design thinking', zoek en vind je oplossingen maar ontwikkel je ook je doelen. Aanpassingen mogen en kunnen gemaakt worden.
- Zodoende, leer in/voor/van/over/als de natuur en dus ook buiten. Hierin mag ook een weerbarstige houding aangenomen worden. Leren 'als' de natuur betekent dus dat er een zekere mate van discomfort kan en mag zijn.

3.4. Vissenkomp

De vissenkomp is een gespreksmethode om georganiseerd dialoog te voeren binnen een grote groep. De opzet was als volgt: voorafgaand aan de dialoog werden de vijf sprekers gevraagd om hun microfoon aan te zetten. De andere aanwezigen lieten hun microfoon uit en vormden het publiek. De dagvoorzitter bracht vervolgens een stelling in waarop de aangewezen sprekers reactie mochten geven. Vanuit daar vertrok het gesprek. Op het moment dat een deelnemer in het publiek aan de dialoog wou deelnemen werd dit aangegeven aan de dagvoorzitter door middel van een seintje. Na bevestiging van de dagvoorzitter mocht deze persoon zijn of haar microfoon aan zetten. In reactie hierop moest één van de al actieve sprekers zijn of haar microfoon uit doen. Op deze manier waren er ten alle tijden 5 sprekers en de dagvoorzitter actief in dialoog.

Hieronder volgen de resultaten van beide stellingen die tijdens de vissenkomp zijn ingebracht.

Stelling 1: What are key elements/principles of an education system through which the rift between nature and society is closed?

Het beeld is niet zozeer dat het onderwijs of wij als sector NME/EDO de kloof tussen natuur en samenleving kunnen dan wel moeten dichten. Ook al is dat van groot belang. Wij kunnen niet vanuit het onderwijs alle problemen oplossen. Juist daarom is van belang dat natuur, milieu en duurzaamheid in het onderwijs ingebouwd moeten zijn ('built in' in plaats van 'add on'). De uitdaging is om dit te bewerkstelligen en te komen tot natuurinclusief onderwijs als het nieuwe normaal. Willen we dat bereiken dan is de systeemgedachte van de school als een geheel (the Whole School Approach^{6 7}) een werkbare benadering. Een groen schoolplein kan dan een sterke verandering aanjagen die de hele school en het hele onderwijs verandert., zoals ook bleek in de werksessies van Cedric Rykaert en Vincent van der Veen.

Vragen zijn: Is het genoeg? Veranderen we het systeem dan? Nee, we veranderen individuele scholen in scholen waar leraren en leerlingen graag werken of leren. Systeemverandering is niet de opgave die wij ons als sector NME/EDO moeten opleggen. Laten wij als sector NME/EDO naar een nieuwe fase brengen waarbij we vanuit lespakketten en activiteiten de stappen zetten naar een proces van verandering, waar natuur, milieu en duurzaamheid een integraal onderdeel van school en onderwijs wordt. Dit vergt andere vaardigheden van ons als sector om besturen, directies en docenten en staf te ondersteunen, daar ligt de uitdaging: Op weg

⁶ https://www.sme.nl/images/documenten/WSA_leren_voor_morgen.pdf

⁷ <https://www.wur.nl/en/education-programmes/waageningen-pre-university/whole-school-approach.htm>

naar betekenisvol leren met en in de eigen leefomgeving. Op weg naar een school die een actieve rol in de maatschappij vervult.

Stelling 2: What does the education system need in terms of change? So that it can stimulate the re-evaluation of nature within society.

Zoals bij de 1^e stelling al geconstateerd is het niet de taak van het onderwijs om zorg te dragen voor re-evaluatie van natuur in de samenleving, maar omgekeerd kan natuur heel veel bijdragen aan de verandering van het onderwijssysteem, mits dat integraal wordt ingebed. Natuurinclusief onderwijs omvat dan ook alle vakken en zou, in eerste instantie, voor een verbreding binnen het onderwijs moeten zorgen. Vervolgens behoort er de juiste focus gevonden te worden, vergelijkbaar met de 'dubbele-diamant' uit de design thinking theorie, aangehaald door Eef Thoen en Thomas Remerie.

Echter, de vraag blijft of 'minder schade aan de natuur' zoals Ariane König het verwoordde voldoende is. Moeten we het systeem conserveren of laten we het los? Vincent Van der Veen pleit voor een meer collectieve actie die de urgentie breed onder de aandacht brengt.

In de dialoog die we voerden wordt wel gesignaleerd dat wij hier bij de expertmeeting van NME/EDO vooral moeten kijken hoe wij het onderwijs verrijken met natuur, milieu en duurzaamheid door het integraal en systemisch in te bedden in dat onderwijs. Aanpakken zoals de Whole School Approach en de aanleg van een buitenlokaal/groen schoolplein en meer buitenlessen zijn elementen van de verandering. Daarom nog eens de conclusie: De sector NME/ EDO dient ondersteunend te zijn aan het onderwijs in de transitie die het onderwijs in de Benelux doormaakt.

4. SLOTWOORD EN VOORUITBLIK

Op 18 januari 2024, hebben we met 37 experts, komende uit de Benelux, dialoog gevoerd over de herwaardering van natuur binnen het onderwijs. Hier zijn 6 aandachtspunten uit gekomen die centraal zullen staan op de tweedaagse op de Avans Hogeschool in juni. Zo wordt gesteld dat:

1. NME/EDO ondersteunend is aan het onderwijs op het gebied van natuur, milieu, en duurzaamheid.
2. Natuur, milieu en duurzaamheid moet integraal verankerd zijn in het onderwijs, 'Built-in'.
3. Natuur, milieu en duurzaamheid is het doel van NME/EDO. Echter het is één doel van het onderwijs.
4. Een betekenisvolle omgeving is essentieel voor de socialisatie en persoonsvorming van jongeren.
5. Initiatieven en interventies zijn onderdeel van de verandering maar niet dé verandering.
6. Voor een goede ondersteuning behoeft NME/ EDO ook een doorontwikkeling.

Samengenomen wordt er teruggekeken op een geslaagde samenkomst waar de kaders voor de herwaardering van de natuur binnen het onderwijs in de Benelux geschetst zijn. Vanuit hier zal een praktische invulling in juni de handvatten genereren die het NME/ EDO werkveld nodig heeft voor haar ondersteunende rol aan het onderwijs.

